

פְּרִשֶׁת כִּי תֵצֵא

חוקי הטבע וחוקי הצדק

חובת הזהירות

על כל אחד ואחד מישראל מוטל חיוב מן התורה לנקוט בכל אמצעי הזהירות הנדרשים כדי להגן על גופו ועל חייו. את החיוב הזה אנו למדים ממצוות בניית מעקה לגג. תפקידו הוא לשמור על המשתמש בגג מפני נפילה אפשרית:

”כִּי תִבְנֶה בֵּית חֹדֶשׁ וְעָשִׂיתָ מַעֲקָה לְגַגְךָ וְלֹא תֵשִׂים דָּמִים בְּבֵיתְךָ כִּי יִפֹּל הַנֶּפֶל מִמֶּנּוּ.”
(דברים כב, ח)

חז”ל קיבלו, כי האזהרה הזאת איננה מצומצמת לגג הבית אלא כוללת בתוכה את כל המכשולים האפשריים הטומנים בְּחֻבָּם סכנות, והמחייבים זהירות והרחקה. אפשר להגיד זאת באופן אחר.

התורה מצווה אותנו להתייחס ביראת כבוד לחוקי הטבע – שהם מעשי ה’, ולא להתגרות בהם.

הציווי הזה מתייחס אמנם לשמירה על חיי אחרים הבאים בגבולנו, אך מכאן למדו חז”ל גם על חובת השמירה על חיינו מפני פגעים צפויים.

כך היה נוהג אחד מגדולי חכמי ישראל – רבי ינאי:

רבי ינאי היה מקפיד לבדוק את יציבות הגשר על פני המים (מדובר בגשר צר וארעי) לפני שהיה עובר עליו.

כלומר, רבי ינאי היה מקפיד על חוקי הזהירות בדרכים ולא היה סומך על היותו צדיק וחסיד, וכך היה רגיל לומר:

”לעולם אל יעמוד אדם במקום סכנה לומר שעושים לו נס, שמא אין עושים לו נס. ואם עושים לו נס, מנכים מזכויותיו”.

(שבת לב.)

דברי רבי ינאי באים לעקור טעות נפוצה בקרב מאמינים הסוברים כי אין כל חשש בסיכון עצמי. לדעתם, אם נגזר על האדם שיחיה, הוא יחיה בכל מצב, ואם נגזר עליו למות, הוא ימות גם ללא סכנה.

בהתאם לעיקרון זה, המשיכו חז”ל והדריכו על זהירות מפני כניסה לחורבה, או מפני עמידה ליד קיר נטוי, או מפני שתית מים מגולים שספק באו במגע עם נחשים וכו’.

חז”ל הסמיכו זאת גם לפסוק:

”וְנִשְׁמַרְתֶּם מֵאֵד לְנַפְשֵׁיכֶם...”.

(דברים ד, טו)

אמנם פשוט הכתוב עוסק באיסור עבודה זרה, אך כשם שאדם מצוה על שמירת נפשו כך הוא מצוה על שמירת גופו.

אלו הסוברים כי הכל נגזר מלמעלה ואין כל חשיבות לנקיטת אמצעי זהירות, מסתמכים לכאורה על דבריו המפתיעים של התנא רבי ישמעאל, המתניחים למצוות מעקה:

”תנא דבי רבי ישמעאל: ”פי יפל הנפל ממנו”, ראוי זה ליפול מששת ימי בראשית שהרי לא נפל והכתוב קראו נופל. אלא שמגלגלין זכות על ידי זכאי וחובה על ידי חייב”.

(שבת לב.)

רבי ישמעאל מדייק ממילה אחת, ”הנפל”. כלומר, מי שיפול מגג שלא בנו לו מעקה, נפילה זו כבר נגזרה עליו מן השמים עוד מזמן קדום. העונש הזה מתגלגל דרך מי שעבר עבירה ולא עשה מעקה.

יוצא אפוא, שמי שלא נגזר עליו שיפול, לא יפול אפילו אם אין מעקה!

אולם יש להתבונן שוב בדבריו של רבי ישמעאל. אם הם כפשוטן, והגזירה שהנופל יפול קדומה מששת ימי בראשית, פירוש הדבר שהנפילה איננה עונש על חטא, אם כן מדוע רבי ישמעאל אומר: מגלגלין חובה... שמשמעותו עונש!?

מכאן שיש לפרש את דברי רבי ישמעאל באופן שונה.
ברור כי לא כל נופל ראוי ליפול מששת ימי בראשית.

רבי ישמעאל בדבריו מעצים את אחריותו של בעל הגג. אחריותו היא כה גדולה שגם אם אדם נפל בעונו, או אפילו אם נגזר על נפילתו מששת ימי בראשית מסיבות הידועות לבורא לבדו, גם אז לא יוכל בעל הגג לטעון שהנפילה הייתה בלתי נמנעת כדי להתחמק מאחריותו. אנו נאמר לו, שגם אם תיאורטית זה נכון, הגזירה לא הייתה מתבצעת דרכו אם היה מכין מעקה כנדרש.

מיכסת חיים

טרם לידתו של כל אדם, גוזרים עליו מן השמים את מיכסת שנות חייו:

(שמות כג, כו)

"אֶת מִסְפַּר יְמֵיךָ אֲמַלֵּא".

מיכסת שנות חיים איננה מוחלטת ומשום כך אינה תעודת ביטוח. אדרבה, מן הפסוק הזה למד רבי עקיבא:

"אם זכה - משלימים לו שנאמר: "אֶת מִסְפַּר יְמֵיךָ אֲמַלֵּא". לא זכה - פוחתין לו".

(יבמות ג.)

כלומר, אלו שנות חיים מירביות. רק במידה ולא יסכן את נפשו פיזית, או במידה ולא יעבור עבירה קשה שעונשה - כרת, רק כך יגיע אל שנות חייו המירביים. מה יקרה לשנות חייו, אם האדם יכניס את עצמו למצב כזה של סכנה שרק נס יוכל להציל אותו?

על כך משיב רבי יצחק בנו של רבי יהודה:

"לעולם יבקש אדם רחמים שלא יחלה, שאם יחלה, אומרים לו הבא זכות והיפטר".

(שבת לב.)

פירושם של דברים הוא, שקיים כלל ברזל יסודי מאוד בהלכה:

"המוציא מחברו עליו הראיה".

במילים אחרות, כל אדם המוחזק בחפץ מסוים, אנו מניחים כי הוא בעליו. כדי לשנות את מעמד החפץ צריך הוכחות חותכות. הכלל הזה מורחב גם למערכת

היחסים שבין האדם לה'. כל שינוי מצב של האדם הן לטובה והן לרעה, מחייב הבאת ראיות חותכות. על כן, עדיף שהאדם לא יביא את עצמו למצב נחות מבחינתו, מפני שאז הוא יצטרך לספק הוכחות שהוא ראוי לשינוי מצבו, או עליו להתפלל ולהוכיח שהוא ראוי לנס מיוחד בשינוי חוקי הטבע למענו.

זה נכון, אולם כאן קיים משהו עמוק הרבה יותר.

אדם המכניס את עצמו למצב סכנה ללא כל צורך, יוצר קונפליקט וניגודיות בין שני רצונות מובהקים של ה'.

מצד אחד, הקב"ה מעוניין שחוקי הטבע שהוא עצמו יצר, ימשיכו לתפקד כתיקון. משום כך ייתכן כי אותו אדם יפול מן הגשר הרעוע או יטבע במים הסוערים.

מצד שני, הקב"ה מקפיד על שמירת חוקי הצדק האלוניים. על פי זה, ראוי אדם זה שישלים את חייו ויגשים את המטרה לשמה הוא נולד! הוא לא עבר עברה שעונשה מיתה או כרת, ולכן יש צורך להתערב בחוקי הטבע למענו.

אסור ליצור ניגודיות ברצון ה'. עצם יצירת סתירה בין שני רצונות אלוניים מקבילים, היא עוון כבד שמפניו מזהירה התורה: "וְעֲשִׂיתָ מַעֲקָה לְגִגָּה" או על פי דרשת חז"ל על הפסוק: "וְנִשְׁמַרְתֶּם מְאֹד לְנַפְשֵׁיכֶם" (ברכות דף לב.).

משום כך, אין כל ביטחון שיתרחש נס, ובכל מקרה הוא ישלם על כך ביוקר.

כל התורה נועדה להדריך אותנו כיצד לחיות על פי רצון ה' במסגרת חוקי הטבע שהוא עצמו יצר.

צריך גם לדעת, כי אותו חוק טבע כגון משיכת כדור הארץ, שכאן הוא משמש מכשול עבורו מפני שבגללו הוא עלול למעוד וליפול מן הגשר הרעוע, הוא חוק חיים אדיר שבזכותו אנחנו חיים וקיימים על האדמה ולא פורחים באוויר. בזכות חוק המשיכה, הארץ לא מתרחקת מן השמש עד לקיפאון. חוק הכבידה (המשיכה) הוא חוק מקיף בכל היקום כולו וכל מערכות הכוכבים בהמוניהם מושכות זו את זו באופן שהאיזון המופלא נשמר ללא התנגשויות בין כוכביות.

אי אפשר לשחק בחוקי הטבע ואסור להתגרות בהם כיוון שהם שומרים על איזון עדין מאוד.

כל הפרה של האיזון הזה עלולה להסתיים חלילה בשואה וחורבן כל היקום.

■ השמן והחומץ

הסיפור הבא המובא בגמרא, ימחיש את העיוות הנובע מן השיגרה וההרגל, ויחדד את נקודת האמת בהתבוננות בטבע:

”ערב שבת אחד ראה רבי חנינא בן דוסא את בתו כשהיא עצובה. אמר לה: בתי, מפני מה את עצובה היום? אמרה לו: כלי של חומץ התחלף לי בכלי של שמן והדלקתי ממנו נר לשבת. אמר לה: בתי, מה איכפת לך? מי שאמר לשמן וידלוק הוא יאמר לחומץ וידלוק. היה דולק והולך כל היום כולו ולמוצאי שבת הביאו ממנו אש להבדלה.”
(על פי תענית כה.)

התגובה הטבעית למקרא הסיפור הזה היא התפעלות מן הנס המופלא של חומץ הדולק כשמן. ועוד יותר, מדרגתו הרוחנית של רבי חנינא בן דוסא, שעבורו הייתה זו פעולה פשוטה כדבר שבשיגרה. במבט ראשון נראה שהמקור הוא, שאין זה מסובך עבור הקב"ה לתת הוראה לחומץ לדלוק ואל לנו להתפעל יותר על המידה משינוי הטבע, שהרי הכל בידי של הבורא.

במבט מעמיק יותר נבחין כי המקור הוא הפוך. גם הטבע הוא רחוק מלהיות פשוט כפי שהוא נראה. האם זה כה פשוט שהשמן ידלק? חיי ההרגל והשיגרה גורמים לנו להסיח את דעתנו מן הפלא העצום של מעשי ה' בטבע. כדי ששמן פשוט ידלק, יש צורך בתיכונן מדהים של בורא העולם, המעורב גם בחלקיקים הקטנים ביותר של גרעין האטום. ה' יצר את הכל בחכמה ובתבונה, והוא יצר את חוק הטבע ההופך את השמן לדליק.

את ההכרה האמתית הזאת ביקש רבי חנינא ללמד אותנו באמצעות התופעה החד פעמית של חומץ בוער. פעם אחת יבער החומץ כדי שכל יום ויום נתפעל מחדש מן השמן הדולק.

עבורנו, אם ירד מן השמים בכל בוקר שישמש מזוננו היומיומי, יהיה זה פלא עצום. מצד שני, עבור בני ישראל שנולדו במדבר, היה זה אך טבעי ודבר שבשיגרה. מן הסתם, אותו דור שנולד במדבר ונכנס לארץ ישראל, הביט בפליאה על החיטה הגדלה מן הזרע שנזרע באדמה.

■ תדירות אמירת הלל

מה צריך להיות יחסנו אל אדם האומר הלל בכל יום? יחס של הערכה או יחס של דחיה?

הגמרא מצטטת את דברי רבי יוסי שאמר:

"הלוואי שיהא חלקי מגומרי ההלל בכל יום". (שבת קיח.)

חז"ל עורכים הקבלה בין דברי השבח של רבי יוסי, לבין אמירה שונה של אמורא אחר:

"כל הקורא הלל בכל יום הרי זה מחרף ומגדף"

הגמרא מבארת שרבי יוסי, המשבח את האומר הלל בכל יום, אינו מתכוון לפרקי ההלל המפורסמים הנאמרים בחגים ובמועדים, אלא לפסוקי דזמרא הנאמרים בכל יום בתפילת שחרית. ביתר פירוט, הכוונה היא לשני מזמורי תהילים: קמ"ח ק"נ והם: "הללו את ה' מן השמים" ו"הללו את ה' בקדשו". המאמר הזה טעון הסבר.

לא ברור מה ההבדל בין ההודאה לה' בפרקי ההלל המפורסמים הנאמרים בחגים ובמועדים, לבין פרקי ההודאה האלו? עוד יותר מוזר הוא כינויו של אדם הקורא כל יום את פרקי ההלל, כמי שמחרף ומגדף את הקב"ה. מדוע?

אפשר אמנם להסביר ולהדגים זאת באמצעות אדם האומר 'תודה' פעמים רבות בזה אחר זה ובכך הופך את אמירת התודה, ללעג ולליגלוג.

דוגמא נוספת נוכל להביא מן המישור הכלכלי. שוק מוצף בזהב, יגרום מיידית לנפילה בערכו.

כאן ההסבר יהיה הרבה יותר עמוק.

פרקי ההלל הנאמרים בחגים, מציינים את הניסים והנפלאות היוצאים מגדר הטבע שהתרחשו ביציאת מצרים.

לעומתם, פסוקי דזמרה הנאמרים בכל יום בתפילת שחרית, מציינים את הופעת ה' בחוקי הטבע היומיומיים הסובבים אותנו. אש וברד, שלג וקיטור, הרים וגבעות, עץ פרי ועץ סרק, חיות ובהמות, ומעל הכל יצירת האדם.

חוקי הטבע מדהימים בדיוקם הנמרץ, למן ההתרחשות המיניאטורית בחלקיקי האטום הזעירים ועד לגלקסיות האדירות החובקות את היקום כולו על מרחביו האינסופיים. אלפי שנים חוקי הטבע מתפקדים בשלמות, ללא סטיה וללא שיבוש. כל זה הוא עדות חיה וקיימת לחכמת האלוקים. חוקי הטבע הם הם רצון ה' אשר הוא חוק ולא יעבור וכך אנחנו קוראים במזמור קמ"ח בתהילים.

”הֲלֹלוּ אֶת שֵׁם ה' כִּי הוּא צְוָה וְנִבְרָאוּ וַיַּעֲמִידֵם לְעֵד לְעוֹלָם חֶק נָתַן וְלֹא יַעֲבוֹר.”

על פי זה, מי שמשבח את ה' יום יום על ההתערבות הניסית ועל שינוי חוקי הטבע, כאילו מכריז ואומר שה' נלחם בחוקי הטבע שהוא עצמו יצר. נאה לו ההגדרה שהוא מחרף ומגדף, כלומר מזלזל בחוקי הטבע השגרתיים כאילו הם אינם רצון שמים.

אמנם, במקרים נדירים, אכן ההשגחה האלוקית העליונה מתערבת ומשנה את חוקי הטבע. ה' עושה זאת כדי להדריך את בני האדם בגילוי האמת האלוקית וכדי לנתקם מדמיונות השווא של עבודת האלילים או גאוות בני אנוש.

לכן, דווקא בחגים ובמועדים אנו מְרַשִּׁים לשבח את ה' על ההתגלות הניסית המדהימה בתוך חוקי הטבע. לעומת זאת, מה שאנו משבחים את ה' יום יום, הוא דווקא על חוקי הטבע המושלמים בתבונתם, בתמידותם, ובִּיפְיָם ההרמוני.

גלים וחלקיקים

נמשיל זאת לאלקטרונים, שהם החלקיקים הקטנטנים שמהם מורכב כל היקום הענק, המתנהגים בעת ובעונה אחת בשתי צורות סותרות. התנהגות גְּלִית והתנהגות חלקיקית.

הגל מתפשט במרחב באופן שונה לחלוטין מהתפשטות החלקיקים.

בעולם הגלים, כל גל נשאר במקומו ורק האנרגיה שכל גל מניע את חברו, היא זו שעוברת.

בעולם החלקיקים, החלקיקים עצמם נעים לעבר המטרה במהירות עצומה.

עולם הטבע דומה בהתנהגותו לעולם הגלים. יש בו גורם ותוצאה, כלומר, כל פעולה בטבע היא סיבה לפעולה הבאה אחריה וזו סיבה לבאה אחריה.

לעומת זאת, עולם הצדק והמוסר הוא הפוך. כיוון שכוונת הבורא היא להגיע

למטרה, משום כך הוא מפעיל את האמצעים הקודמים המובילים למטרה זו. זה דומה באופיו לעולם החלקיקים, הנוהרים אל היעד. בעולם הטבע, העבר הוא הסיבה להווה. כלומר בגלל אירוע שקרה בעבר, תתפקד המציאות היום בצורה זו או אחרת. בעולם הצדק והמוסר, העתיד הוא סיבת ההווה. כלומר המטרה האלוקית קובעת את המציאות הנוכחית. הקב"ה פועל בעולם בשתי הצורות האלו הנראות כסותרות זו את זו, בעת ובעונה אחת. האמת בסופו של דבר היא, שהן משלימות זו את זו. מעניין מאוד לראות את הרמז בשם ה'. שם הויה, מורכב משתי אותיות ראשונות (י-ה), שמשמעותן היא: היה – יהיה, דהיינו עבר ועתיד. המיוחד בשתי האותיות הראשונות האלה, שהם שם ה' בפני עצמן (משמעות שתי האותיות האחרונות היא – הווה). אנחנו, עם ישראל, קיבלנו תורה המדריכה אותנו לשלב את עולם הצדק והמוסר בתוך עולם הטבע כדי לתאם את רצונות ה' ולא לגרום להתנגשות ביניהם. נסיים בהצגת מאמר חז"ל המבהיר את ההתייחסות הדו ערכית לשינוי סדרי הטבע.

"מעשה באדם אחד שמתה אשתו והניחה לו בן לינק. לא היה לו לתת שכר למינקת, ונעשה לו נס והוא עצמו הניק את בנו. אמר רב יוסף: בא וראה כמה גדול אדם זה שנעשה לו נס כזה. אמר לו אביי: אדרבה! כמה גרוע אדם זה שנשתנו עליו סדרי בראשית". (על פי שבת נג.)

כלומר, אם היה אדם גדול באמת, היה הקב"ה עוזר לו בדרך של השגת כסף לתת למינקת מבלי לשנות סדרי עולם. הגדלות האמתית היא לעשות את רצון ה' מתוך חכמה ותבונה ותיכנון כזה, שלא נצטרך לבקש מאת ה' לשנות את רצונו כפי שהוא בא לידי ביטוי בחוקי הטבע המופלאים והמדדהימים. בסיפור הזה, היה על חבריו של אותו אדם, לדאוג לו ולהגיש לו עזרה כספית ולשכור לו מינקת, ולא לגרום לה' לשנות את סדרי בראשית למענו. ייתכן גם, שאם היה אדם זה יוצר יחסי חברות נכונים ולא היה מתבודד, היינו חוסכים את שינוי חוקי הטבע למענו.

